

บทคัดย่อ

มูลนิธิโครงการหลวงได้ดำเนินงานพัฒนาและส่งเสริมด้านเกษตรที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม เพื่อให้เกษตรกรบนพื้นที่สูงสามารถประกอบอาชีพเพื่อดำรงชีวิต ร่วมกับการอนุรักษ์และฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมบนพื้นที่สูงได้อย่างยั่งยืน ก่อให้เกิดระบบเกษตรที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อมที่หลากหลายกับบริบทต่างๆ ของชุมชนบนพื้นที่สูง จากความสำเร็จของมูลนิธิโครงการหลวง ในการปรับเปลี่ยนรูปแบบระบบเกษตรยั่งยืนที่เหมาะสมและสอดคล้องกับบริบทของชุมชนบนพื้นที่สูง ซึ่งเป็นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรบนพื้นที่สูงอย่างคุ้มค่าและยั่งยืน สามารถเป็นต้นแบบสำหรับการพัฒนาพื้นที่สูงอื่น ซึ่งลดผลกระทบด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมบนพื้นที่สูง ประกอบกับปัจจุบันสถานการณ์ภัยแล้งทวีความรุนแรงมากขึ้น ส่งผลทำให้สภาพอากาศร้อนมากกว่าปกติ เกิดฝนทิ้งช่วงเป็นระยะเวลานาน ในเขตภาคเหนือโดยเฉพาะพื้นที่สูง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพื้นที่อาศัยน้ำฝน เกิดปัญหาภัยแล้งซ้ำซาก การทำเกษตรได้รับผลกระทบค่อนข้างมาก ดังนั้นโครงการฯ จึงมีวัตถุประสงค์ คือ 1) ศึกษารูปแบบ (Model) และถอดบทเรียนระบบเกษตรยั่งยืนบนพื้นที่สูงที่เหมาะสมในแต่ละบริบทของชุมชน และ 2) ศึกษาการใช้น้ำอย่างประหยัดเพื่อป้องกันหรือรองรับภัยแล้งอย่างยั่งยืนในการทำเกษตรบนพื้นที่สูง โดยศึกษาระบบเกษตรที่ยั่งยืน กระบวนการปรับเปลี่ยนระบบเกษตร ปัจจัยและเงื่อนไขในการปรับเปลี่ยนระบบเกษตร ตลอดจนศึกษารูปแบบการจัดการน้ำในภาคการเกษตร หลังเกิดการปรับเปลี่ยนระบบเกษตร ทำการศึกษาในชุมชน 4 บริบท ได้แก่ 1) ชุมชนที่ห่างไกลทุรกันดาร และล็กกลอบปลูกฝิ่น 2) ชุมชนที่มีการใช้สารเคมีเข้มข้นหรือปริมาณมาก 3) ชุมชนที่มีการปลูกกาแฟเป็นหลัก และ 4) ชุมชนที่มีพื้นที่ทำการเกษตรจำกัด ดำเนินการเก็บข้อมูลในพื้นที่ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่แฮ และโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงห้วยเป้า แม่สลอง และปางมะโอ

ผลการศึกษาพบว่าบริบทชุมชนที่ห่างไกลทุรกันดาร และมีการล็กกลอบปลูกฝิ่น มีระบบเกษตรที่เหมาะสม จำนวน 5 ระบบ แต่ละระบบมีรายได้ระหว่าง 51,158-161,760 บาท/ปี สูงกว่าระบบเดิมก่อนที่จะได้รับการส่งเสริม 64.5 เปอร์เซ็นต์ ชุมชนที่มีการใช้สารเคมีเข้มข้นหรือปริมาณมาก มีระบบเกษตรที่เหมาะสมจำนวน 6 ระบบ แต่ละระบบมีรายได้ระหว่าง 129,533-285,004 บาท/ปี สูงกว่าระบบเดิมก่อนที่จะได้รับการส่งเสริม 42.8 เปอร์เซ็นต์ ชุมชนที่มีการปลูกกาแฟเป็นหลัก มีระบบเกษตรที่เหมาะสมจำนวน 2 ระบบ แต่ละระบบมีรายได้ระหว่าง 130,775-290,529 บาท/ปี สูงกว่าระบบเดิมก่อนที่จะได้รับการส่งเสริม 93.03 เปอร์เซ็นต์ ชุมชนที่มีพื้นที่ทำการเกษตรจำกัด มีระบบเกษตรที่เหมาะสมจำนวน 4 ระบบ แต่ละระบบมีรายได้ระหว่าง 42,780-86,455 บาท/ปี สูงกว่าระบบเดิมก่อนที่จะได้รับการส่งเสริม 52.2 เปอร์เซ็นต์

ปัจจัยเงื่อนไขที่ทำให้เกษตรกรเกิดการปรับเปลี่ยน ได้แก่ 1) ปัญหาการทำเกษตรในอดีตซึ่งประสบปัญหาเรื่องแหล่งน้ำ การใช้สารเคมี ราคาผลผลิต ต้นทุนการผลิต แรงงานภาคการเกษตร เป็นต้น สำหรับสาเหตุและเงื่อนไขสนับสนุนการตัดสินใจปรับเปลี่ยนระบบเกษตร คือผลผลิตไม่ได้รับความนิยม การใช้สารเคมี ผลตอบแทนไม่คุ้มค่า และ 2) เกิดจากกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ของเกษตรกรจากเจ้าหน้าที่โครงการหลวง และ โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงเช่น การสนับสนุนปัจจัยการผลิต ให้การอบรม หรือส่งเสริมความรู้ด้านการจัดการ ฯลฯ)

นอกจากนี้ยังพบว่าการจัดการน้ำในการปลูกพืชเกษตรกรรมมีการปรับเปลี่ยนไปสู่การปลูกพืชที่ใช้น้ำน้อย การปลูกพืชตามฤดูกาล การปลูกพืชยืนต้น การปรับเปลี่ยนระบบการให้น้ำเป็นระบบน้ำหยด และสำรองแหล่งกักเก็บน้ำโดยการขุดสระน้ำหรือทำแท่งน้ำไว้ใช้ในพื้นที่แปลงเกษตร

จากผลการศึกษาาระบบเกษตรกรรมที่เหมาะสมในแต่ละบริบทชุมชน ถือว่าเป็นต้นแบบที่สามารถนำไปขยายผลและต่อยอดในการดำเนินงานพัฒนา พื้นที่อื่นๆ ต่อไป ซึ่งจะก่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนภายใต้การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตลอดจนการบริหารจัดการน้ำบนพื้นที่สูงอย่างสมดุลและยั่งยืนต่อไป

คำสำคัญ: พื้นที่สูง ระบบเกษตร ยั่งยืน โครงการหลวง

